

УДК 811.161.2'25

**ПРОБЛЕМА ПЕРЕДАЧІ ІМПЛІКАТУР ТЕКСТУ
ОРИГІНАЛУ В ТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДУ**

Ольховська А.С. (Харків)

У статті встановлюється зміст поняття “імплікатури” стосовно перекладу, визначаються їх типи, вплив на ефективність перекладу та загальне спрямування процесу формування здатності їх передачі у тексті перекладу.

Ключові слова: імплікатура, означеність / неозначеність, переклад з аркуша, переклад з української мови на англійську.

© Ольховська А.С., 2011

Ольховская А. С. Проблемы передачи импликатур текста оригинала в тексте перевода. В статье устанавливается содержание понятия “импликатуры” относительно перевода, определяются их типы, влияние на эффективность перевода и общая направленность процесса формирования способности их передачи в тексте перевода.

Ключевые слова: импликатура, определенность / неопределенность, перевод с листа, перевод с украинского языка на английский.

Olkhovska A.S. Problems of Conveyance of the Source Text Implicatures in the Text of Interpreting. The article provides the definition for the notion of ‘implicatures’ in interpreting, determines their types, influence on the effectiveness of interpreting and general principles of the process directed at forming the ability to convey them in interpreting.

Key words: implicature, definiteness/indefiniteness, sight interpreting, interpreting from Ukrainian into English.

У комунікативній моделі перекладу [4] процес перекладу складається з двох фаз: інтерпретація тексту оригіналу (ТО) (розуміння семантичного змісту ТО та концептуальної програми його автора, а також прогноз відносно можливих труднощів реципієнтів тексту перекладу (ТП) у розумінні згаданої програми) та породження ТП (розробка стратегії перекладу, пошук еквівалентів, породження ТП та його перевірка або самокорекція). Головною метою моделі, якій підпорядкована уся психологічна структура перекладацької діяльності, є її орієнтація на передачу смислу: перекладач має проникнути у зміст ТО на рівні глибинних структур, відійти від його форми, а потім передати його у ТП. Передача смислу у будь-якому тексті здійснюється за допомогою його експліцитних та імпліцитних елементів, а тому для згаданого проникнення у смисл ТО перекладач має, зокрема, вирішити проблему розпізнавання імплікатур у ТО та їх маркування у ТП. Згадана проблема в аспекті навчання майбутніх перекладачів досі не вивчалася, що й зумовлює **актуальність** даної статті, **метою** якої є встановлення змісту поняття “імплікатури” стосовно перекладу, визначення їх типів, впливу на ефективність перекладу, а також загального спрямування процесу формування здатності їх передачі у ТП.

У логіці поняття імплікації ґрунтується на логічному зв'язку: “якщо А, то В”, де А – антецедент, а В – консеквент, що читається як

“А викликає (імплікує) В” або “В виникає з А” [2:192-195]. На відміну від логічної операції, де присутні як антецедент так і консеквент, лінгвістика має справу лише з одним вираженим членом. Коли експліцитним є антецедент, з нього виводиться імплікатура (“А викликає (імплікує) В”), а коли в тексті виражений консеквент, мова йде про пресупозицію (“В впливає з А”) [7; 8]. На думку дослідників проблеми імплікатур тексту [7; 8], ці поняття в мовознавстві доцільно розглядати за допомогою тричленної формули: $(A) \rightarrow B \rightarrow (C)$, де В – експліцитне висловлення, засноване на смислі, що імплікується мовцем – (А), і де В водночас само імплікує певний висновок, який робить слухач, – (С). Отже, імплікатура, з одного боку, є результатом висновку (С), який робить реципієнт з експліцитного змісту тексту В за умови його осмислення, тобто це – мінімальний висновок реципієнта, який дозволяє зрозуміти висловлення В. З іншого боку, імплікатуру визначають як невиражену у висловленні інформацію, імпліцитну пропозицію, що виводиться на основі його загального смислу завдяки смислому висновку за схемою “якщо..., то...”, або “якщо..., значить...” із залученням додаткових когнітивних припущень із когнітивного середовища [1].

У методиці навчання перекладу імплікатури розглядаються як елементи смислу, що не одержали експліцитного вираження в ТО, але, вірогідно, потребуватимуть його в ТП, де вони можуть маркуватися на різних рівнях [9].

Імплікатури підрозділяються на когнітивно-тезаурусні, ситуативно-дейктичні, прагматичні та мовні [8]. Когнітивно-тезаурусна імплікатура виникає тоді, коли взаємодія семантики відомої частини повідомлення з когнітивними знаннями реципієнта (знаннями тематики повідомлення та фоновими знаннями про світ) породжує смисл, розуміння, що ґрунтується на смисловому висновку. Ситуативно-дейктична імплікатура виводиться у суворій залежності від ситуації та базується на понятті дійктичного світу повідомлення, своєрідній системі координат часу та простору, в якій відбувається процес спілкування. Прагматичні імплікатури виводяться перекладачем із висловлення (за допомогою його зіставлення з фоновими знаннями та з факторами мовленнєвої ситуації) стосовно мовця, а також стосовно певних смислів у висловленні на основі знайомства з реципієнтом, аудиторією та тією соціальною роллю, яку вона відіграє по відношенню до мовця.

До мовних імплікатур відносять такі смислові висновки, які реципієнт виводить підсвідомо із семантики відомої частини повідомлення на основі інтуїтивного знання мови [8]. Виділяють два типи таких імплікатур [10]. Перший включає випадки, коли певне граматичне значення представлене у вигляді очевидної відкритої граматичної категорії, для реалізації якої існують як спеціальні (формальні) маркери, так і імпліцитні засоби. Другий тип включає граматичні явища, які у певній мові не формалізовані до рівня відкритої граматичної категорії і виявляються у валентних властивостях слів, у їхньому предметному значенні, у деяких синтаксичних структурах, в обмеженнях, що накладаються на вживання словоформ.

Прикладом другого типу мовних імплікатур є елементи смислу україномовного ТО, що передаються в межах категорії означеності / неозначеності, яка в українській мові є прихованою функціонально-семантичною категорією, значення якої відображаються опосередковано за допомогою засобів, притаманних різним рівням мовної структури [6]. На відміну від української, в англійській мові категорія означеності / неозначеності є граматикалізованою і потребує обов'язкового формального вираження значень за допомогою обмеженого набору маркерів (переважно артиклів, принаймні при передачі означеності та неозначеності із злічуваними іменниками в однині).

Зважаючи на такі розходження у передачі категорії означеності / неозначеності при переході від української до англійської мови, можна припустити, що вона може становити значні труднощі для перекладачів-початківців. Згадане припущення підтвердилося в наших дослідженнях [5], відповідно з якими правильність вживання англійського артикля студентами у перекладі суттєво відрізняється в гірший бік від аналогічної правильності при виконанні формалізованих тестів. Однією з причин цього може бути тенденція студентів до послівного перекладу, особливо у випадках, коли ТО знаходиться перед очима, як це спостерігається в усному перекладі з аркуша. Використання такої стратегії тими, хто тільки навчається перекладати, підтвердили й інші експериментальні дослідження [12; 13], в яких порівнювалися та аналізувалися переклади з аркуша на іноземну (англійську) й рідну (німецьку) мови, виконані перекладачами-професіоналами та початківцями (студентами третього курсу).

Результати згаданих досліджень дозволили визначити низку відмінностей між цими двома групами, з яких найважливішою для теми нашого дослідження є переважна орієнтація початківців на форму при перекладі (*form-oriented approach*). Згадана орієнтація спричиняє смислову нееквівалентність ТП, а також його граматичну та лексичну неприйнятність. Натомість перекладачі-професіонали постійно контролюють належну передачу смислу ТО (*sense-oriented approach*). Іншим важливим результатом є встановлення факту використання професіоналами більших одиниць перекладу (принаймні фраз або речень), у порівнянні з непрофесіоналами, які мають тенденцію перекладати здебільше на рівні слова. Послівний переклад є джерелом постійних труднощів початківців в інтерпретації ширшого контексту, оскільки вони заклопотані вирішенням проблем переважно лексичного характеру, типово не усвідомлюючи аспекти вищого рівня.

У процесі послівного перекладу студенти мають тенденцію рухатися від одного слова до наступного, підставляючи іншомовні відповідники та часто нехтуючи проникненням у смисл ТО. Відсутність певних маркованих елементів у мові оригіналу (МО) спричиняє такі явища, як неповна (*under-representation*) та надлишкова (*over-representation*) передача імплікатур ТО в ТП [14].

Суть явища неповної репрезентації [14] полягає в тому, що тяжіння до послівного перекладу, яке провокується надлишковим впливом форми ТО через невміння проникати у його смисл, спричиняє неповну передачу елементів мови перекладу (МП), що відсутні у МО. Згадане явище є одним з прикладів прояву "закона інтерференції" [15:275.], відповідно до якого на початкових етапах оволодіння перекладом форма поверхневих структур ТО негативно впливає на якість ТП.

Гіпотеза неповної репрезентації імплікатур ТО в ТП підтвердилася у кількох дослідженнях [11; 14]. В одному з них [14] аналізувалася частотність дієслів та часток, характерних для фінської мови й експліцитно відсутніх в англійській, в оригінальних (фінських текстах) та перекладах перекладачів-професіоналів з англійської мови на фінську. Частотність згаданих дієслів та часток виявилася значно нижчою у ТП порівняно з ТО. За висновками дослідниці, це може негативно відбитися на якості ТП, що сприймається носіями мови як неприродний.

В іншому дослідженні [11] майбутнім перекладачам було запропоновано перекласти рідною (фінською) мовою текст, що імпліцитно містив кілька “унікальних” для фінської мови іменників. Перекладені тексти порівнювалися з результатами мовного тесту, виконаного тими ж студентами, в якому їм пропонувалося заповнити пропуски словами за змістом у зв’язному тексті, написаному фінською мовою (пропущені слова були саме тими, які студенти мали вжити в перекладі). Аналіз робіт показав, що “унікальні” іменники були значно частотнішими у мовному тесті, порівняно з перекладом. До того ж, переклади студентів були “біднішими” за ТО й містили структури, непридатні мові перекладу, що свідчить про використання стратегії переважно послівного перекладу.

Схожі результати було отримано й у нашому експериментальному дослідженні [5], результати якого засвідчили, що при здійсненні перекладу з української мови на англійську спостерігається значна кількість пропусків артиклів у англійському ТП. Причиною неповної репрезентації англійського артикля може бути застосування студентами стратегії послівного перекладу, яка спричиняє неспроможність проникати у зміст ТО, що, у свою чергу, призводить до неповної його передачі у ТП.

З іншого боку, загальна кількість помилок студентів у маркуванні категорії означеності / неозначеності при здійсненні перекладу з української мови на англійську розподілилася приблизно рівномірно між пропусками артиклів взагалі та невіправданим вживанням означеного артикля. Якщо у першому випадку мова йде про явище недостатньої репрезентації категорії означеності / неозначеності в ТП, то надмірне вживання означеного артикля є прикладом надлишкової її репрезентації. Її зміст полягає в тому, що певні елементи, притаманні МП, надмірно репрезентуються у ТП [14]. Надлишковість означеного артикля в ТП може бути результатом часткового засвоєння студентами цієї категорії в процесі оволодіння англійською мовою та часткової сформованості навички маркування означеності / неозначеності іменників, яка певною мірою була перенесена й на переклад. Вірогідно формування згаданої навички ще не завершилося, внаслідок чого маркування, якщо й здійснюється, то переважно за допомогою означеного артикля. На відміну від неозначеного та нульового артиклів, *the* є сильнішим маркером (як фонетично, так і

графічно), а тому, як показали наші дослідження [3], засвоюється швидше.

Сприйняття ТП носієм МП значно погіршується, коли в ньому часто порушуються правила маркування згаданої категорії. Це нерідко спостерігається в усному перекладі початківців на артиклеву (зокрема, англійську) мову носієм безартиклевої (зокрема, української) мови, де відсутні морфологічні маркери означеності / неозначеності.

Незважаючи на важливість даної проблеми при здійсненні перекладу загалом та усного перекладу, зокрема, їй досі не приділялося належної уваги. Нам вдалося знайти лише одну роботу [6], що має дотичне відношення до згаданої проблеми, а саме розглядає типи відповідності між проявами прихованої категорії означеності-неозначеності в російській мові та її граматичними показниками (артиклями) в англійській мові з метою пошуку алгоритму здійснення граматично адекватного перекладу з безартиклевої мови на артиклеву в системах автоматичного (машинного) перекладу. Авторка висловлює припущення, що практичне застосування результатів її дослідження може полягати в оптимізації навчання англійської мови як іноземної (зокрема, правил вживання англійських артиклів) та покращенні якості текстів, які породжуються людиною на англійській мові як іноземній. На нашу думку, таке припущення є сумнівним, оскільки, по-перше, згадана робота носить лінгвістичний характер, не пропонуючи власне методики навчання, а по-друге, як відомо [4], переклад, здійснюваний людиною, з одного боку, та машинний переклад, з іншого – є двома принципово різними процесами, а тому й мають досліджуватися окремо.

Виходячи з можливих варіантів передачі імплікатур ТО в ТП [1] (їх втрата, збереження, експлікація та заміна вираженого змісту), імплікатури означеності / неозначеності слід віднести до тих, що не формалізовані до рівня відкритої граматичної категорії й підлягають обов’язковій експлікації в ТП. Неспроможність їх передачі при перекладі англійською мовою спричиняє помилки у ТП та викривлення змісту вихідного повідомлення.

За результатами наявних досліджень [9], для вірної передачі імплікатур ТО в ТП майбутні філологи мають оволодіти діями розпізнавання імплікатур, ідентифікації їх типу, встановлення їх

маркерів у МП та вживання таких маркерів у ТП. Усі перелічені дії мають бути доведені до рівня автоматизмів. Зважаючи на те, що методика формування згаданих дій на сьогодні відсутня, перспективу подальшого дослідження вбачаємо саме у її розробці та експериментальній перевірці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кашичкин А.В. Имплицитность в контексте перевода : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / А.В. Кашичкин. – М., 2003. – 153 с.
2. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – С. 192-195.
3. Лихобабіна А.С. Ієрархія засвоєння системи англійського артикля / А.С. Лихобабіна // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2006. – № 741. – С. 201-208.
4. Львовская З. Д. Современные проблемы перевода / З.Д. Львовская. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 224 с.
5. Ольховська А.С. Специфіка вживання англійських артиклів при перекладі з української мови на англійську / А.С. Ольховська // Наукові записки Тернопіль. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2010. – № 2. – С. 120-126.
6. Попова Т.В. Категория определенности-неопределенности как проблема перевода (на материале русского и английского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19, 10.02.21 / Т.В. Попова. – М., 2001. – 211 с.
7. Чернов Г.В. Контекстно-свободная и контекстно-связанная имплицативность и проблема переводимости / Г.В. Чернов // Текст и перевод. – М. : Наука, 1988. – С. 51-63.
8. Чернов Г.В. Основы синхронного перевода : [учебник для ин-тов и ф-тов иностр. яз.] / Г.В. Чернов. – М. : Высш. школа, 1987. – 256 с.
9. Черноватий Л.М. Проблема передачі імплікатур тексту оригіналу у тексті перекладу в парі “українська-англійська мови” / Л.М. Черноватий // Наукові записки Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка. Серія: Філол. науки (Мовознавство). – 2011. – Вип. 95(1). – С. 357-361.
10. Шендельс Е.И. Имплицитность в грамматике / Е.И. Шендельс // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореца. – 1977. – Вып. 112. – С. 109-120.
11. Kujamaki P. What happens to “unique items” in learners’ translations? “Theories” and “concepts” as a challenge for novices’ views on “good translation” / P. Kujamaki // Transaltion Universals: Do they exist? –

- Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 187-204.
12. Lörscher W. A Psycholinguistic Analysis of Translation Processes / W. Lörscher // Meta: Translators’ Journal. – 1996. – Vol. 41, № 1. – P. 26-32.
 13. Lörscher W. The Translation Process: Methods and Problems of its Investigation / W. Lörscher // Meta: Translators’ Journal. – 2005. – Vol. 50, № 2. – P. 597-608.
 14. Tirkkonen-Condit S. Unique items – over- or under-represented in translated language? / S. Tirkkonen-Condit // Transaltion Universals: Do they exist? – Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 177-184.
 15. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond / Toury G. – Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1995. – P. 275.